

Humanitar elmlər

UOT 372.8:82

N.Ə.Abdullazadə

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
nazile.s.m.d@mail.ru

SƏMƏD VURĞUN YARADICILIĞI ORTA MƏKTƏB ƏDƏBİYYAT DƏRSLİKLƏRİNDƏ

<https://doi.org/10.30546/170899876.72.01.2025.0010>

Azərbaycan xalqının milli-ictimai düşüncə, əxlaq və mədəniyyət, bədii təfəkkür və intellekt ənənəsi XX yüzilin ortalarında öz təkrarsız əksini bu bədii-tarixi fenomenə – Səməd Vurğun poeziyasında tapır. Qanadlı və romantik bir vətəndaşlıq amalına, bədii-estetik və fəlsəfi ideala xidmətdə miqyaslı qlobal meyarlar və hədudlar onu yalnız böyük sələfləri ilə yox, həm də böyük müasirləri ilə müqayisə edəndə görünür.

Yaşar Qarayev

Açar sözlər: *ədəbiyyat, tədris, dərslik, Səməd Vurğun, şeir, poema, azərbaycançılıq*

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində “Azərbaycan”, “azərbaycançılıq” ideyalarının poetik tərənnümçüsü, “sovet epoxası”nın sayılan-seçilən şairlərindən olan Səməd Vurğun rəngarəng və çoxşaxəli yaradıcılığa malik bir sənətkar olmuşdur. Əsrin birinci yarısında yaşayıb-yaradan şairin mühiti və dövrü ictimai-siyasi keşməkeşlərlə, ədəbi ziddiyyətlərlə dolu bir dövr olmuşdur.

Şairin əsərləri hələ sağlığında dərsliklərə də yol almış, şeirləri, poemaları, dram əsərləri tədris materialı kimi ümumtəhsil məktəblərinin ədəbiyyat fənn proqramlarına və dərs kitablarına daxil edilmişdir. Bu əsərlər sovet dövründə yazılmasına baxmayaraq, xalqın milli-mənəvi dəyərlərini, düşüncə tərzini, bədii təfəkkürünü, adət-ənənələrini, başlıcası, Vətən sevgisini aydın, şirin, oynaq bir dillə çatdıran nəgmə kimi bu gün də bədii-estetik dəyərini qoruyub saxlayır.

Н.А.Абдуллазаде

ТВОРЧЕСТВО САМЕДА ВУРГУНА В УЧЕБНИКАХ ЛИТЕРАТУРЫ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ

Ключевые слова: *литература, преподавание, учебник, Самед Вургун, поэзия, поэма, азербайджанство*

Поэтический выразитель идей «Азербайджана» и «азербайджанства» в истории азербайджанской литературы Самед Вургун один из самых выдающихся поэтов «советской эпохи», был мастером с красочным и многогранным творчеством. Окружение и эпоха, в которой жил и творил поэт в первой половине века, были периодом, полным общественно-политических потрясений и литературных противоречий.

Произведения поэта вошли в учебники еще при его жизни, а его стихотворения, поэмы и драмы были включены в программы по литературе и учебники общеобразовательных школ в качестве учебного материала. Несмотря на то, что эти произведения были написаны в советское время, они и сегодня хранят свою художественную и эстетическую ценность как песни, передающие ясным, ласковым и игривым языком национальные и духовные ценности народа, его образ мышления, художественное мышление, обычаи и традиции, а главное – любовь к Родине.

N.A.Abdullazade

SAMAD VURGUN'S CREATIVITY IN SECONDARY SCHOOL LITERATURE TEXTBOOKS

Keywords: *literature, teaching, textbook, Samad Vurgun, poetry, poem, azerbaijaniness*

The poetic exponent of the ideas of "Azerbaijan" and "Azerbaijaniness" in the history of Azerbaijani literature, Samad Vurgun, one of the most outstanding poets of the "Soviet era", was a master with colorful and multifaceted creativity. The environment and era in which the poet lived and worked in the first half of the century were a period full of socio-political upheavals and literary contradictions. The poet's works were included in textbooks during his lifetime, and his poems, poems and dramas were included in literature programs and textbooks of comprehensive schools as educational material. Despite the fact that these works were written in Soviet times, they still retain their artistic and aesthetic value as songs that convey in a clear, gentle and playful language the national and spiritual values of the people, their way of thinking, artistic thinking, customs and traditions, and most importantly - love for the Motherland.

Giriş

XX əsrin əvvəlləri “sovet ədəbiyyatının mövqeyi möhkəmləndikcə Azərbaycanın demokratik sənətkarları sıxışdırılır, ya sürgün edilir, həbs olunur, işgəncələrə məruz qalır, ya da mühacirətə gedirlər. ...Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının sənətkarlıq baxımından ən qüdrətli əsərləri, heç şübhəsiz, sovet həyat tərzinin gözəlliyinə həsr olunsa da, “sovet ədəbiyyatı” adı altında kifayət qədər çox antiədəbiyyat, “boz əsərlər” də yaranmışdır. Sonuncuların əksəriyyəti 30-cu, 50-ci illərə aiddir ki, həmin illərdə yazıçıdan sovet hakimiyyətinə daha çox şəxsi sədaqət, açıq siyasi platforma tələb

edilirdi. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, məhz 20-30-cu illərdən başlayaraq Azərbaycan, azərbaycançılıq ideyaları da güclü bir şəkildə təbliğ olunurdu” [12, s.8].

Bu mənada “möhtəşəm” sovet ədəbiyyatının bir qolunun – Azərbaycan sovet ədəbiyyatının və sovet dövrünün poeziya yaradıcıları sırasında Səməd Vurğunun adı elə-belə çəkilmir. Vətənpərvərlik, xalqlar dostluğu, beynəlmiləlçilik, “kommunist” ideologiyasına sədaqət və ehtiram şairin əsərlərinin ana xəttini təşkil edirdi və bu bizə onun yaradıcılığının gizli nöqtələrini anlamağa, ruhunu duymağa, mənəvi-milli saflığını və vətənpərvərliyini təqdim etməyə mane olmur. Təsədüfi deyil ki, azərbaycançılıq ideologiyasının formalaşmasında müstəsna xidmətləri olan Ümummilli Lider Heydər Əliyev Səməd Vurğunun yaradıcılığına yüksək qiymət verirdi. Onun əzəmət və qürur dolu səslə əzbər dediyi misralar yalnız özünü deyil, bu gün də o ifanı dinləyən hər kəsi kövrəldir:

*El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənim səm.
Anam, doğma vətənim sən,
Ayrılarımı könül candan?
Azərbaycan! Azərbaycan!*

Akad. Nizami Cəfərov yazır: “...Ümummilli Lider dəfələrlə göstərmişdir ki, milli mənəvi-ideoloji irsin, tarixi təfəkkürün, ictimai-fəlsəfi yaddaşın bir fenomeni də Səməd Vurğun yaradıcılığıdır. Bu yalnız bədii yaradıcılıq və ya ədəbi-estetik hadisə deyil, bütöv bir dünyagörüşü, milli ideologiya və ya fəlsəfənin tarixi təzahürüdür ki, bir xalqın (millət) “kommunizmin tərənnümçüsüdür” deyib üzərindən keçmək qəbahət olardı [10, s.52]. Həqiqətən də, zaman və tarix nə hökmlər verir versin, “Azərbaycan” deyəndə ilk xatırlanan “El bilir ki, sən mənimsən”, “Ayrılarımı könül candan” misraları olur.

Əsas hissə

S.Vurğun yaradıcılığı mövzu baxımından o qədər rəngarəng və çoxçeşidlidir ki, burada dünyanın hər bucağından, hər irqdən insanlara, dünyada baş verən ictimai-siyasi hadisələrə, keçmiş və gələcəyə, olum və ölümə rast gəlinir. Lakin nədən yazır-yazsın, hər sətirin altında şairin “vətən” ritmli döyünən ürəyini, Azərbaycan adlı məmləkəti və xalqın varlığını duyursan.

S.Vurğun yaradıcılığı məzmununa görə zəngin idi; zamanəsinin elə mövzusu yox idi ki, şair ona toxunmasın, tarix, beynəlxalq aləm, müasir dövr, əmək və əməkçi insan, keçmiş, gələcək onun əsərlərində sadə, axıcı və oynaq bir dildə danışır. Sovet şairi partiyani, sovet cəmiyyətini də vəsf edirdi və bu, normal yaşama idi. Bəlkə buna görədir ki, əsərləri hələ sağlığında dərsliklərə də yol almış, şeirləri, poemaları, dram əsərləri tədris materialı kimi

ümumtəhsil məktəblərinin ədəbiyyat fənn proqramlarına və dərs kitablarına daxil edilmişdir. Bu əsərlər sovet dövründə yazılmasına baxmayaraq, xalqın milli-mənəvi dəyərlərini, düşüncə tərzini, bədii təfəkkürünü, adət-ənənələrini, başlıcası, Vətən sevgisini aydın, şirin, oynaq bir dillə çatdıran nəğmə kimi bu gün də bədii-estetik dəyərini qoruyub saxlayır.

1930-cu illərdə müxtəlif siniflər üçün ədəbiyyat dərslikləri nəşr olunub istifadəyə verilir. 5-ci sinif ədəbiyyatdan “Gənc zərbəçi” iş kitabı (1932, H.Əfəndiyev, Kazımzadə, S.Rəhman) Xalq Maarifi Tədris metod sektoru tərəfindən təsdiq edilir. Dərslik, adından göründüyü kimi, o dövrdə fəaliyyət göstərən əmək məktəbləri üçün nəzərdə tutulduğundan orada verilən ədəbi nümunələr də proletar ruhlu, proletar məzmunlu idi. Dərsliyin “Azərbaycan proletar və proletar-kolxoz ədəbiyyatı şura yazıçıları” adlanan bölməsində S.Vurğunun “Fatma xala” öçərki yer alır.

Bu illərdə S.Vurğunun həyatı və yaradıcılığı da icmal mövzu olaraq dərsliklərdə əksini tapmış, ədəbiyyat nəzəriyyəsi üzrə biliklərin öyrədilməsində şəirləri bədii nümunələr kimi seçilmişdir. Hələ sağlığında, 1930-40-cı illər V, VII sinifdə şairin həyatı və yaradıcılıq xüsusiyyətləri “Səməd Vurğun Vəkilov” başlığı altında [3, s.22-23; 4, s.57-67; 26, 90-93] öyrədilir. 1940-cı il natamam və orta məktəblər üçün ədəbiyyat proqramına şairin həyatı mövzu olaraq daxil edilir.

“Yuxarı tipli kombinatlar” (əmək məktəbləri üçün) üçün H.Heydər, İ.Qaryağdı və F.Qasımzadənin birgə müəllifliyi ilə “Ədəbiyyatdan iş kitabı” müqəddimə və 10 bölmədən ibarət idi. Müqəddimədə MK-nın ibtidai və orta məktəblər haqqında 5 sentyabr tarixli qərarına əsasən yeddiillik məktəblərin 5-6 və 7-ci qrupları (sinifləri) üçün tərtib edilmiş proqramda nəzərdə tutulan ədəbi materialların müasir proletar inqilabı, rus ədəbiyyatı və inqilabdan əvvəlki Azərbaycan mülkədar, burjua və xırda burjua şairlərin əsərlərindən götürüldüyü qeyd edilir. Müqəddimədən sonra dərslikdə Leninin (proletariatın rəhbəri) 1905-ci ildə yazdığı və “Новая жизнь” (“Yeni həyat”) qəzetinin 13 noyabr 12-ci sayında nəşr olunmuş “Firqəçi təşkilat və firqəçi ədəbiyyat” məqaləsi verilirdi. İstər müqəddimədə, istərsə də məqalədə verilənlər müəyyən mənada öz təsdiqini dərsliyin bölmələrində və bədii nümunələrdə tapır; kolxoz, neft buruqları, sovet insanının əməyini və s. tərənnüm edən əsərlərdən təlim materialları içərisində S.Vurğunun da şəirləri, [bax: 19, s.3] yer alır. VII sinif üçün Ədəbiyyat müntəxəbatında isə şairin “Komsomol” poemasından “Təslim”, “Kənddə teatr” və “Qanlı çadır” hissələri verilir [27, s.163-168].

1937-ci ildən ədəbiyyatın tədrisində dönüş dövrü başlayır. Proqramlar, dərs kitabları, metodik ədəbiyyatlar yenilənir. Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi keçmişi, söz sənətkarları özünə qaytarılır. Yuxarı siniflər üçün “Ədəbiyyat” dərslikləri yaranır. 1945-ci ildə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin

söykəndiyi mənbə də bu dərsliklər olur. N.Gəncəvi, M.Füzuli, İ.Nəsimi, M.P.Vaqif, M.F.Axundzadə, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, C.Cabbarlı kimi sənətkarlar sırasında S.Vurğunun da yaradıcılığı dərsliklərə yol alır.

“Böyük Vətən müharibəsi illərində Stalinin “Hər şey cəbhə üçün, hər şey qələbə üçün” şüarı Azərbaycan şair və yazıçılarını da yeni əsərlər yazmağa ruhlandırır. Müharibə ədəbiyyata yeni mövzular gətirir və dərinləşdirir. Bu dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi ciddi problemlərlə qarşılaşır. Sovet insanının cəbhədə qəhrəmanlığı, beynəlmiləlçilik, xalqlar dostluğu, vətənpərvərlik kimi məsələlər ədəbiyyat dərslərində sınaq, nümunə dərslərinə çevrilir. Ədəbiyyat kitablarına rəşadət, qəhrəmanlıq təbliğ edən əsərlər salınır, düşmən üzərində qələbə sovet insanının igidliyi, mətinliyi, yorulmazlığı üzərində əsaslandırılırdı” [1, s.63]. 1944-cü ildə “Kommunist” qəzetində S.Vurğunun “Balalarımız üçün gözəl əsərlər yaradaq” məqaləsinin məzmunu da bu istiqamətə – ədəbiyyatın tədrisinin yaxşılaşdırılmasına hədəflənmişdi. Ədəbi nümunələr Böyük Vətən müharibəsində Azərbaycan xalqının iştirakını və sovet adamlarının obrazını, vəzifələrinin həyata keçirilməsi uğrunda mübarizəsini əks etdirirdi. S.Vurğun da şair dostları kimi, bu illərdə silaha (qələmə) sarılır; vətənpərvərlik, qardaşlıq, mərdlik, sədaqət ruhunda, müxtəlif millətlərdən olan xalqların birliyi ruhunda şeirləri ilə sovet ədəbiyyatının öndərlərindən olur. Lakin şairin müharibə və qələbəyə inam mövzusunda “Ananın öyüdü”, “Şəfqət bacısı” şeirləri deyil, “Stalin”, “Səadət nəğməsi” şeirləri oxu materialı kimi dərsliklərdə verilir.

Müharibədən sonrakı quruculuq illərində mətbuatda bir çox sənətkarların, ilk növbədə S.Vurğun, S.Rüstəm, R.Rza və S.Rəhmanın ədəbiyyat və incəsənət haqqında partiyanın tarixi göstərişlərindən lazımı nəticə çıxarmadıqları, öz yaradıcılıq işlərini bu göstərişlərə uyğun surətdə yenidən qurmadıqları və müasir mövzularda az-çox əhəmiyyətli əsərlər yaratmadıqları fikri irəli sürülür [18, s.1]. Sosialist realizmi nəyi yox, necə yazmağı da diqtə edirdi. Bu illərdə S.Vurğun 1944-45-ci illərdə yazdığı “Şair, nə tez qocaldın sən?” şeirini uzun müddət üzə çıxara bilməmiş, bir neçə ildən sonra “Bilirəm ki, deməyəcək, bir sevgilim, bir də Vətən”, – Şair, nə tez qocaldın sən?” misralarını əlavə etməklə özünü təhlükədən qoruya bilmişdi.

1949-cu ildə ədəbiyyat kitablarında şairin bir neçə əsəri tədris materialı kimi verilir; V siniflər üçün “Ədəbi qiraət” dərsliyində şagirdlər “Azərbaycan” (qısaldılmış şəkildə), “Ananın öyüdü”, “Rəhbərə salam”, “Qafqaz” və “Bakı” (“Bakının dastanı”ndan) şeirləri ilə tanış olurlar [3, s.23-28].

VI sinif üçün “Ədəbi qiraət” dərsliyi (III nəşr) Sovet İttifaqının himni ilə başlayırdı. Dərsliyin ilk səhifələrində Lenin və Stalinin şəkilləri, şəkillərin altında isə S.Rüstəmin inqilab rəhbərinə (Leninə) həsr olunmuş “Günəş” və S.Vurğunun “Zəfər bayramı” (Stalinə həsr etdiyi) şeirləri verilir. Hər iki

şeyrdə rus istila rəhbərləri, kommunizm ideoloqlarının bəşəriyyətə günəş kimi işıq verdiyi, birlik, sədaqət gətirdikləri tərənnüm edilir. Lenin isimli insanın şimaldan dünyaya günəş kimi doğduğu, 1941-45-ci illər Böyük Vətən müharibəsində alman faşizmi üzərində qələbə Stalinin zəfəri kimi təriflənir, hər iki “rəhbərə” xalqın sonsuz məhəbbəti və pərəstişi ifadə olunurdu. Dövrün digər ədəbi qüvvələri (R.Rza, M.Rahim, Ə.Cəmil, M.Hüseyn və b.) kimi, S.Vurğun da “zəmanəsinin” şərtlərinə cavab verir, bu şərtlər kontekstində milli ruhundan, mənəvi bağından, səmimiyyətindən ayrıla bilmirdi. Bəlkə də o illərdə qatı millətçi kimi ittiham olunan S.Vurğunun 37-ci ilin tufanından salamat çıxma bilməyi də elə bu “mədhiyyəçilik”, içindəkini gizlədib hadisələrdən daha ayıq baş çıxara bilmək bacarığında idi.

1950-ci illərdə sovet ədəbiyyatı artıq çoxmillətli bir xalqın ədəbiyyatı idi. Sovet yazıçılarından II Ümumittifaq qurultayının qətnaməsində deyilirdi: “Sovet yazıçıları sosializm quruculuğunun pafosunu, sovet xalqının Böyük Vətən müharibəsi illərindəki unudulmaz vətənpərvər qəhrəmanlığını, müharibədən sonra təsərrüfatın bərpa edilməsi uğrunda mübarizədə göstərdiyi əmək qəhrəmanlığını, bütün dünyada sülh uğrunda apardığı mübarizəni doğru əks etdirən bədii əsərlər yaratmışlar” [18, s.292]. 1951-ci il proqramında X sinifdə SSRİ xalqları ədəbiyyatı adı altında ancaq sovet ədəbiyyatının keçilməsi nəzərdə tutulurdu. Yenə də icmal mövzulara çox vaxt ayrılması, nəzəri materialların çoxluğu, bədii təhlilə ötəri yanaşma başlıca nöqsan olaraq qalırdı. Bunlar 1953-cü ildən sonrakı proqram və dərsləklərdə yavaş-yavaş aradan qaldırıldı. Bu illərdə ədəbiyyatın mübahisəli problemlərini həll etməklə S.Vurğun, M.İbrahimov, M.Hüseyn, M.Arif məşğul olurdular.

Bu illər dərsləklərində proletariyatın rəhbəri Lenin, kommunizmin ideoloqu Stalinə pərəstiş yenə də aparıcı mövqedə idi. Dərsləyin ilk səhifələrində S.Rüstəmin Leninə həsr etdiyi “Günəş”, S.Vurğunun “Stalin” şeiri ilə şagirdlər “iki böyük insanla” tanış olur, onlara dinc quruluş, azad səhər, xoşbəxt gələcək vəd edən “rəhbərlər”i yaxından tanıyırlar. Tədris materialı kimi S.Vurğunun “Şairin ölümü” (Vaqifə həsr olunmuş), “Böyük şairin şərafinə”, “Zəfər bayramı”, “Rəhbərə salam”, “Mingəçevir qəhrəmanları”, “Bakı” və “Ziyafət” şeirləri [bax: 22, s.46-51; 21] əzsavədlilər üçün qiraət kitabında isə “Tarla nəğməsi” və “Azərbaycan” şeirləri verilir [25, s.4, 10] verilir. “Rəhbərə salam” şeirində şair doğma şəhəri Bakını, onun çadrasız qızlarını, günəşli gündüzünü, aylı axşamlarını vəsf edir, hər kəlməsi ilə vətənin tərənnümünü göz önündə canlandırır. Bakının qəhrəmanlıq tarixindən söz açan şair onu ana vətənə şöhrət, qoca Şərqə yol göstərən günəşə bənzədir:

*Bakının sayrısan ulduzlarından,
Çadrasız, boyasız şən qızlarından,*

*Uçan durnaların xoş avazından,
Bizim aşıqların simli sazından,
Şərqin qapısında yanan bir şamdan,
Günəşli gündüzdən, aylı axşamdan,
Azad sənətimdən, azad dilimdən,
Mənə könül verən öz sevgilimdən
Salam gətirmişəm hüzuruna mən!*

Bəlkə də doğma Bakını, xalqının saz-söz sənətini, “azad” dilini vəsf etdiyindəndir ki, sonrakı illər nəşrlərində şairin “Bakı” şeiri dərslikdən çıxarılır.

1965-ci ildə C.Hacıyev və M.A.Dadaşzadənin birgə müəllifliyi ilə orta məktəbin X-XI sinifləri üçün “Sovet ədəbiyyatı” dərsliyi (XII nəşri) istifadəyə verilir. Adında olduğu kimi, məzmunca da sovet ruhu, ab-havası ilə zəngin dərslikdə Azərbaycan ədəbiyyatı sovet ədəbiyyatının bir hissəsi olaraq təqdim edilir. “Sosializm cəmiyyətinin qurulması dövrü” bölməsində S.Vurğunun həyat və yaradıcılığına təlim materialı kimi bir neçə saat ayrılır, “Zamanın bayraqdarı”, “Zəncinin arzuları” poemaları və “Vaqif” dramından parçalar verilir. Sovet epoxasının tanınmış şairinin ən yaxşı lirik şeirlərinin belə “partiyalılığı, yüksək ideyalılığı” ilə fərqləndiyi öyrədilirdi. “Zamanın bayraqdarı” poemasında sosialist inqilabından sonra ölkəmizdə insanın azad olduğu və zamanın bayraqdarı Kommunist Partiyasının bütün bəşəriyyətə azadlıq yolu göstərdiyi azərbaycanlı balalara qürurla aşılınırdı. Şairin dövrünə görə “siyasi cəhətdən dolğun, şeiriyyət cəhətdən qüvvətli əsərlərindən” sayılan “Partiyamızdır” şeiri uzun illər dərsliklərdə yer almış, pafosla əzbərlənmişdir:

*Bəşərin vicdanı, eşqi, ürəyi,
Zehni, düşüncəsi, fikri, diləyi,
Böyük Yer üzünün xoş gələcəyi
Hər zövqü səfası partiyamızdır.*

1967-ci ildə 7-ci sinif üçün (H.Əfəndiyev, 19-cu nəşr) tərtib edilən “Ədəbiyyat” dərslik-müntəxəbatda Azərbaycan sovet ədəbiyyatının nümayəndəsi kimi tədris olunan şairin “26-lar” poeması da sovet ideologiyasının məfkurəsinə uyğun seçilmişdi. Sovetlərin qələbəsi uğrunda canlarından keçən Bakı komissarları, sosialist cəmiyyətinin uğurlarını gözü götürməyən düşmənlərin ifşası mövzuları şagirdlərdə Azərbaycan sovet ədəbiyyatının ideya istiqamətini formalaşdırmaq məqsədi daşısa da, şairin mürəkkəb tarixi mərhələdə hadisələrə ayıq baxmaq, zamanəsinin vətəndaşı kimi ictimai məsuliyyətini dərk etmək borcu kimi qiymətləndirilməlidir.

Sovet təhsil sistemində ibtidai təhsil üçillik idi, IV sinifdən artıq şagirdlər ədəbiyyat, tarix və digər fənləri keçirdilər. Sovet ədəbiyyatının “şanlı şairi”nin əsərləri “Sosialist Vətənimiz”, “Sovet ədəbiyyatı”

bölmələrində oxu materialı kimi yer alır. 8-9-cu siniflər istisna olmaqla, bütün siniflərdə S.Vurğunun “sosialist vətəni”, xalqlar dostluğu, beynəlmiləlçiliyi tərənnüm edən şeirləri ilə yanaşı, azərbaycançılığı, xalqın tarixi keçmişini, mənəvi dəyərləri aşıl原因an və ideologiyadan deyil, qəlbindən, içindən gələn hisslərin tərcümanı olan əsərləri də yer alır. “Azərbaycan”, “Ceyran”, “Aydın əfsanəsi”, “Ananın öyüdü”, “Dağlar” kimi təbiətin gözəllikləri, vətən, vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq, tarixi mövzuda şeirlərlə yanaşı, “formaca milli”, məzmunca sosialist ədəbiyyatının prinsiplərinə uyğun olaraq, quruculuq işlərinə, sülhə, azadlığa, xalqlar dostluğuna həsr olunan “Oktyabr”, “Qızıl şahinlər”, “Moskva”, “Yeni şəhər” kimi şeirlər də daxil edilir [bax: 24; 7]. 1960-1970-ci illər dərslərlərində S.Vurğunun “Partiyamızdır” (“Zamanın bayrağıdır” poemasından) şeiri ilə S.Rüstəmin “Mərkəzi Komitə” şeiri aparıcı mövzulardan olur. Şeirdə Kommunist Partiyasının güclü olması, onun xalq kütlələri ilə möhkəm polad zəncirlə bağlı olması, xalq mənafeyinə xidmət etməsi tərənnüm olunur.

1980-ci illər Azərbaycanda təhsil sistemi sovet təhsilinin ən güclü və tənzimlənmiş sistemlərindən biri sayılırdı. Bu illərdə təhsilin əsas məqsədi sosializm ideologiyasını yaymaq, siyasi baxımdan uyğun və elmi biliklərə malik vətəndaşlar yetişdirmək idi. 80-ci illərdə dərslərlə müəllifləri şairin tək cə lirə şeirlərinə deyil, lirik-epik, dramatik əsərlərinə də müraciət edərək “Azərbaycan”, “Moskva”, “Pioner marşı”, “Dağlar” şeirləri və “Vaqif” dramını tədris materialı kimi dərslərlərə daxil edirlər. 1937-ci ildə qələmə aldığı, onu yetişdirən, kökləyən və mənən qidalandıran Molla Pənah Vaqifə həsr etdiyi “Vaqif” dramı ilə XVIII əsrdən sovet rejiminə gətirdiyi şairi Vurğun nə qədər müasirləşdirdisə, “Vaqif də Səməd Vurğun o qədər tarixiləşdirdi” (N.Cəfərov). Hələ yazıldığı dövrdə böyük ictimai-siyasi xadim M.Rəsulzadə əsərlə bağlı demişdi: “Vaqif” XVIII yüzillikdə yaşamış məşhur Azərbaycan şairi Molla Pənah Vaqifin həyat və əsərlərindən ilham almaqla yazılmışdır... Azərbaycan vətənpərvərliyinə rəvac verən bu pyes çağdaş Azərbaycan səhnəsinin ən uğurlu əsəri sayılır”.

S.Vurğunun “Azərbaycan” şeiri və “Vaqif” pyesi uzun illər dərslərlərdə yer almışdır. Akad. N.Cəfərov yazır: “Səməd Vurğunun Vaqifə xüsusi önəm verməsi bir tərəfdən onun ruhundan doğulması ilə bağlı idisə, digər tərəfdən, ədəbi-estetik ideallarını təsdiq etməsilə əlaqədar idi. ...Onun poetik üslubu kifayət qədər mötəbər köklərə malikdir ki, bunun da birincisi Vaqifin yaradıcılığıdır” [11, s.19]. B.Vahabzadəyə görə, “S.Vurğun ...yalnız müasir mövzuda deyil, tarixi mövzuda yazdığı əsərlərində də həmişə müasir olmuş, tarixi mövzuları da zamanın tələbləri baxımından işləmiş, bunlara bu günün (öz dövrünün – N.A.) gözü ilə baxmağı bacarmışdır. “Vaqif” pyesi və pyesdə yaradılan İbrahim xan, Qacar, Eldar və s. obrazlar şairin sovet partiyasının

tələbləri baxımından yaratdığı, lakin dərin qatlarda kökünü-soyunu, əslini unutmayan obrazlar idi.

Şairin lirik şeirləri ilə yanaşı, “Bəsti”, “Muğan”, “Zəncinin arzuları”, “Aygün”, “26-lar” poemaları da müxtəlif illərdə [bax: 23; 17; 5; 6] sovet dövrü dərsliklərində yer almışdır. 1940-cı illərin sonunda S.Vurğun mədəniyyət xadimləri nümayəndə heyətinin tərkibində bir sıra ölkələrdə beynəlxalq konfranslarda olmuş, kapitalizm dünyasının ziddiyyətlərinin şahidi olmuşdur. Kongreslərdən birində bir zəncinin çıxışını dinləyən şair insanın vətənsiz, dilsiz bir heç olduğundan təsirlənmiş və “Zəncinin arzuları” poemasını qələmə almışdır. Kürsüyə sinə gərmiş, vətəndə vətənsiz qalmış qara zəncinin susqun görkəmi, çatılmış qara qaşları şairə “dilsiz bir vüqarı” xatırladır, onun “qəm dastanı varaq-varaq açıldıqca”, əslindən-kökündən danışdıqca üzün günəş kimi parlayır. Poema 80-ci illərə qədər sovet dövrü dərsliklərində tədris materialı kimi verilmişdir.

Nəğmələr şəklində yazdığı “Muğan” poemasında şair susuz səhralara həyat gəldiyini alqışlayır, ana təbiətin gülzara dönməsi qəlbini dağa döndərir. Dərslikdə deyilir: “Üç min il bundan əvvəl keçmişimizlə bu günümüzü birləşdirən, ulu babalarımızdan bizə miras qalan Vətən eşqidir. Şair babalarımızla həm fəxr edir, həm də “*yazıq babalar!*” – deyər onların dözdükləri məhrumiyyətlərə acıyır. Ona görə fəxr edir ki, Vətənimizi zülmət boğanda (qara qüvvələr ona yürüş edəndə) babalarımız “*at sürüb, ox atıb, qılinc çalardılar*”. Şair babalarımıza ona görə yazıqlar olsun deyir ki, onlar geniş düzənlərə səpələnərək onun quraqlığına, istisinə, sükutuna da dözmüşlər, sellər-sular daşır səhranı ağzına götürəndə onun faciəsinə də sinə gərmişlər. Şair ona görə fəxr edir ki, analarımız igid olmuşlar, at oynadan şahlara Kür kənarında divan tutmuşlar. Lakin “yazıq” deyib kədərlənir ona görə ki, təbiətin kor qüvvəsi qarşısında aciz olan analarımız dəli Kürün götürüb apardığı Muğan qızına ağrı deyib ağlamışlar; bu nakam gözəllərin nişanlısı özlərini azgın sellərə atmışlar.

Şairin nəzərində babalarımızın nəcib qanı indiki gəncliyimizin qanında axır, babalarımızın bütün məhrumiyyəti uzaq keçmişdə qalmışdır, babalarımızın arzusu zamanəmizdə gül açmışdır. Bizi daha nurlu sabah gözləyir” [5, s.130]. Təbii, şairi susuz səhraların yerində şəhərlər salınması sevindirdiyi kimi, oxucunu da şairin əsərlərinin dilinin xəlqiliyi, oxunaqlığı, təsirliliyi cəlb edir. Şagirdlər S.Vurğunun dilində ana dilinin şirinliyinin, zənginliyinin, ifadəliliyinin bir daha şahidi olurlar.

Əsərlərinin dil və üslub xüsusiyyətlərinə görə S.Vurğunun əsərlərinə rus məktəblərinin Azərbaycan dili dərsliklərinin müəllifləri də müraciət etmiş, IX sinifdə “Səadət nəğməsi” və “Stalin” şeirlərini [16, s.110-114], X sinifdə “Muğan”, “Zəncinin arzuları” poemalarından parçalar “Moskva” [2, s.18-19, s.19-20, s.21-24], şeirlərini oxu materialı kimi vermişlər.

Nəticə

Yeni nəsil dərsliklər və ədəbiyyat fənn proqramına şairin “Azərbaycan” (V sinif), “Mən tələsmirəm”, “Körpünün həsrəti” (IX sinif), “Vaqif” dramı və həyatı, yaradıcılığı (XI sinif) daxil edilmişdir. Bu əsərlər dərsliklərdə daha çox humanizm, millətsevərlik, vətənə məhəbbət, həmçinin ictimai və mənəvi dəyərləri əks etdirən mövzularla əlaqələndirilir. Əsərlərin təhlili, şairin həyatı və yaradıcılıq yolu, onun dövrünə və ideyalarına dair müzakirələr interaktiv şəkildə təqdim edilir.

Bütün bunlar bir daha Səməd Vurğun yaradıcılığının illər keçsə də bütün dövrlər üçün aktuallığını deməyə əsas verir. Bu gün düşünmədən böyük şairin poetik dünyasını, poeziyasının ruhunu və xəlqiliyini duymadan milli kimliyin, mənəvi zövqün və azərbaycançılığın formalaşmasında xidmətlərini danmaq ədəbiyyat tarixinin sovet dövrü mərhələsinə kölgə salmaq deməkdir. TARİX və ZAMAN artıq öz möhürünü Səməd Vurğuna vurmuş, onun qiymətini vermişdir. Şair özü demişkən:

*Günəşi örtsə də qara buludlar,
Yenə Günəş adlı bir qüdrəti var.*

ƏDƏBİYYAT

1. Əbdullazadə N. Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi tarixi. Bakı: Müəllim, 2024, 342 s.
2. Axundov A. Azərbaycan dili: qiraət və qrammatika materialları. Rus məktəbinin X sinfi üçün. Bakı, 1964, 293 s.
3. Araslı H. Ədəbi qiraət: yeddiillik və orta məktəbin V sinfi üçün. Bakı: Azər nəşr, 1948, 204 s.
4. Arif M. Ədəbiyyat müntəxəbatı: orta məktəbin 10-cu sinfi üçün. Bakı: Azər nəşr. 1939, 518 s.
5. Arif M., Xəlilov P. Ədəbiyyat: 10-cu sinif üçün. Bakı: Maarif. 1977, 255 s.
6. Arif M. Ədəbiyyat: natamam və orta məktəbin 7-ci sinfi üçün. Bakı, 1984, 240 s.
7. Babayev A., Əhmədov C. Ədəbiyyat (oxu kitabı): 6-cı sinif. Bakı: Maarif, 1977, 263 s.
8. Babayev A., Nəbiyev B. Ədəbiyyat (oxu kitabı): 5-ci sinif. Bakı: Maarif. 1977, 307 s.
9. Bağırov B. Orta məktəbdə Səməd Vurğunun həyat və yaradıcılığının tədrisi. Bakı: Maarif, 1970, 123 s.
10. Bibliografiya. Səməd Vurğun / tərtib edən: M.Vəliyeva və b. Bakı: M.F.Axundov ad. Azərbaycan Milli Kitabxanası, 2016, 584 s.
11. Cəfərov, N. Klassiklərdən müasirlərə. Bakı: Çarşıoğlu, 2004, 272 s.

12. *Cəfərov, N.* Böyük şairin bibliografiyasına ön söz / Bibliografiya. Səməd Vurğun. Tərtib edən: M.Vəliyeva və b. Bakı: M.F.Axundov ad. Azərbaycan Milli Kitabxanası. 2016, 584 s.
13. Ədəbi qiraət kitabı: Natamam və orta məktəbin 7-ci sinfi üçün. Bakı: Azərnəşr, 1944, 293 s.
14. Ədəbiyyat qəzeti, 1948, 28 avqust, № 24 (530), s.1
15. Ədəbiyyat: 6-cı sinif üçün dərslik-müntəxəbat / tərtib edən: İ.Babayev. Bakı: Maarif, 1972, 139 s.
16. Ədəbiyyat xrestomatiyası: Azərbaycan dilində olmayan məktəblərin IX sinfi üçün. Bakı: 1937, 293 s.
17. *Əfəndiyev H., Əliyeva Z.* Ədəbiyyat: oxu kitabı. Bakı: Maarif, 1973, 303 s.
18. *Əliyeva, N.* Sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Elm və təhsil, 2013, 292 s.
19. *Heydər H., Qaryagin İ., Qasımzadə F.* Ədəbiyyatdan iş kitabı: yuxarı tipli kombinatlar üçün. Bakı, 1932, 185 s.
20. *Hüseynova, S.* Orta məktəbdə Səməd Vurğunun tədrisi: Metodik vəsait. Bakı: ADPU, 2002, 95 s.
21. *Musayev, Q.* Ədəbiyyat: yeddiillik və orta məktəbin 5-ci sinfi üçün. Bakı: Azərnəşr, 1951, 291 s.
22. *Rzaquluzadə, M.* Ədəbi qiraət: yeddiillik və orta məktəbin 6-cı sinfi üçün. Bakı: Azərnəşr. 1951, 403 s.
23. *Rzaquluzadə M.* Ədəbi qiraət: yeddiillik və orta məktəbin 6-cı sinfi üçün. Bakı: Azərnəşr, 1954, 180 s.
24. *Rzaquluzadə M., Mikayılov Ş.* Ədəbiyyat (oxu kitabı): 4-cü sinif üçün. Bakı: Maarif, 1979, 269 s.
25. *Səfiyev S.* Ana dili: azsavadlılar üçün qiraət kitabı. Bakı, 1958, 258 s.
26. *Səmədzadə H., Əfəndiyev H.* Ədəbiyyat kitabı: natamam və orta məktəbin 7-ci sinfi üçün. Bakı: Azərnəşr. 1939, 199 s.
27. *Sultanlı, Ə.* Ədəbiyyat müntəxəbatı: orta məktəbin 7-ci sinfi üçün. Bakı, 1936, 293 s.

Redaksiyaya daxil olub 04.03.2025